

Горват І. В.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРИТЯГНЕННЯ ДО СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

BRINGING TO SUBSIDIARY LIABILITY IN BANKRUPTCY PROCEEDINGS. CIVIL LAW ASPECTS

Термін «субсидіарна відповідальність» у цивільному праві знаходить своє визначення в статті 619 Цивільного кодексу України, де зазначається, що окрім відповідальності боржника може бути передбачена додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи за договором чи законом. Перед пред'явленням вимоги до особи, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен спочатку вимагати виконання зобов'язання від основного боржника. Якщо основний боржник відмовляється виконати вимогу кредитора або не надає на неї розумну відповідь у встановлений строк, кредитор має право пред'явити свою вимогу повністю до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

У справах про банкрутство субсидіарна відповідальність є окремим цивільно-правовим видом відповідальності. У разі підтвердженої вини засновників (учасників, акціонерів) чи інших осіб, включаючи керівника боржника, у доведенні юридичної особи (боржника) до стану неплатоспроможності за заявою ліквідатора, на них може бути покладена субсидіарна відповідальність.

У статті розглядаються цивільно-правові аспекти притягнення до субсидіарної відповідальності в процедурі банкрутства. Пропонується розглянути основні засади і принципи, що лежать в основі субсидіарної відповідальності, та їх взаємозв'язок з іншими інститутами цивільного права. Автор аналізує об'єктивні та суб'єктивні підстави для притягнення осіб до субсидіарної відповідальності та визначення її обсягу. Особливу увагу приділяється аналізу застосування субсидіарної відповідальності в судовій практиці та визначенню ключових проблем, які виникають у зв'язку з її притягненням.

За результатами наукового дослідження зроблено висновок, що субсидіарна відповідальність є дієвим механізмом захисту прав кредиторів у процедурі банкрутства, проте у зв'язку з відсутністю чіткого нормативного регулювання механізму визначення винних осіб, застосування такого виду відповідальності в процедурі банкрутства ще не може вважатись достатньо ефективним.

Ключові слова: *субсидіарна відповідальність, зобов'язання, банкрутство, кредитори, боржник, ліквідатор, стан неплатоспроможності, особи що контролюють боржника.*

The term «subsidiary liability» in civil law is defined in Article 619 of the Civil Code of Ukraine, which states that, in addition to the debtor's liability, additional (subsidiary) liability of another person may be provided for by contract or law. Before filing a claim against a person bearing subsidiary liability, the creditor must first demand fulfilment of the obligation from the principal debtor. If the principal debtor refuses to comply with the creditor's claim or fails to provide a reasonable response to it within the established time limit, the creditor has the right to file its claim in full against the person bearing subsidiary liability.

In bankruptcy cases, vicarious liability is a separate type of civil liability. In case of confirmed guilt of the founders (participants, shareholders) or other persons, including the debtor's director, in bringing the legal entity (debtor) to insolvency at the request of the liquidator, they may be held liable for subsidiary liability.

The article examines the civil law aspects of bringing to subsidiary liability in bankruptcy proceedings. The author proposes to consider the basic principles underlying vicarious liability and their relationship with other civil law institutions. The author analyses the objective and subjective grounds for bringing persons to subsidiary liability and determining its scope. Particular attention is paid to the analysis of the application of vicarious liability in court practice and identification of the key issues arising in connection with its application.

The author concludes that vicarious liability is an effective mechanism for protecting the rights of creditors in bankruptcy proceedings, but due to the lack of clear regulatory framework for determining the guilty parties, the application of this type of liability in bankruptcy proceedings cannot yet be considered sufficiently effective.

Key words: *subsidiary liability, liabilities, bankruptcy, creditors, debtor, liquidator, insolvency, persons controlling the debtor.*

Постановка проблеми. Застосування субсидіарної відповідальності в процедурі банкрутства дозволяє стягнути з осіб, які винні у доведенні боржника до банкрутства, кошти, необхідні для задоволення вимог кредиторів. Однак, її практичне застосування супроводжується низкою проблем, які стосуються відсутністю чіткого правового регулювання механізму застосування відповідальності проблем, що призводить до неоднозначних судових рішень. Неоднорідність судової практики при визначенні осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності, а також щодо встановлення обсягу вини – значно ускладнює процес застосування субсидіарної відповідальності на практиці. Недостатня узгодженість положень про субсидіарну відповідальність з іншими галузями права, такими як корпоративне, фінансове та податкове право, призводить до можливості винних у доведенні підприємства до банкрутства осіб уникнути субсидіарної відповідальності. Вказані проблеми обмежують ефективність субсидіарної відповідальності як інструменту захисту прав кредиторів.

Аналіз досліджень і публікацій. Інститут банкрутства став темою досліджень для багатьох вітчизняних учених, серед яких можна назвати О. Беляневич, І. Вечірка, Л. Грабован, І. Бутирська, Б. Полякова, П. Пригузу, Я. Левшина та ін. Однак варто констатувати, що питанням притягнення засновників (учасників, акціонерів) та керівника боржника до відповідальності у справі про банкрутство у науковій літературі присвячено недостатньо уваги.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз цивільно-правових аспектів застосування субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства, а також ідентифікація та вирішення пов'язаних з цим проблем.

Вилад основного матеріалу. Визначення терміна «субсидіарна відповідальність» закріплено в ст. 619 Цивільного кодексу, в якій зазначено, що договором або законом поряд із відповідальністю боржника може бути передбачена додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи [15].

В Україні нормативне регулювання притягнення до субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства боржника було визначено у законі України «Про відновлення

платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», а саме у частині 5 статті 41 вказаного закону [13]. Проте, на практиці вона не застосовувалася, оскільки панувала точка зору, що для визнання вини осіб, які можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності, необхідно було провести кримінальне провадження та отримати підтвердження шляхом відповідного вироку. Проте після ухвалення Верховним Судом постанови від 30 січня 2018 року у справі № 923/862/15, де було зазначено, що субсидіарна відповідальність застосовується за доведення до банкрутства до особи, дії та рішення якої призвели до відсутності як коштів на рахунках, так і майна банкрута, та така відповідальність не пов'язується з наявністю вироків у кримінальних справах, такий вид відповідальності почав поступово застосовуватись на практиці [10]. 21 жовтня 2019 року введено в дію Кодекс України з процедур банкрутства (далі КУзПБ), у зв'язку з чим закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» втратив свою чинність. Частиною 2 статті 61 КУзПБ визначено, що під час здійснення своїх повноважень ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства [6].

Після реалізації майна банкрута, якщо отриманих коштів виявиться недостатньо для розподілу між кредиторами, ліквідатор має право висунути субсидіарну вимогу. Заява щодо застосування субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства може бути розглянута лише під час ліквідаційної процедури. Це обумовлено необхідністю завершення всіх дій ліквідатора, спрямованих на виявлення та реалізацію активів боржника. Коли отриманої суми від реалізації цих активів не вистачає для погашення усіх зобов'язань кредиторів, ліквідатор може висунути субсидіарну вимогу до осіб, відповідальних за фактичне доведення боржника до банкрутства.

Відповідно до висновків, викладених у постанові Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 906/904/16 можливістю звернення до господарського суду для застосування (покладення) субсидіарної відповідаль-

ності наділений виключно ліквідатор, тому що саме він уповноважений, з введенням ліквідаційної процедури банкрутства, прийняти у своє відання майно боржника, забезпечити його збереження та виконувати функції з управління та розпорядження майном банкрута [11]. Враховуючи, що саме ліквідатор, а не комітет кредиторів, наділений такою можливістю, це ускладнює можливість кредиторів захистити свої інтереси та стягнути майно винних осіб на початковому етапі ініціювання питання щодо покладення субсидіарної відповідальності.

Субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство спрямована на захист інтересів кредиторів від недобросовісних дій, які можуть бути здійснені боржником. Як вірно зазначає Я. Левшина, в цілому можна говорити про те, що підставою для притягнення осіб, що контролюють боржника, до субсидіарної відповідальності, є зловживання ними своїми правами або вчинення дій на користь кредиторам [7, с. 141]. Стаття 61 КУзПБ визначає категорії осіб, які підлягають перевірці на предмет вини у веденні боржника до стану банкрутства. Серед суб'єктів, які відповідно до ст. 61 КУзПБ підлягають перевірці на предмет вини у веденні боржника до стану банкрутства можуть бути як засновники (учасники, акціонери) та керівник боржника, так і «інші особи», які можуть мати вплив на управління боржником, наприклад, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) або головний бухгалтер.

У своєму дослідженні відповідальності у справах про банкрутство, І. Бутирська висуває пропозицію використовувати термін «особа, що контролює боржника» для цілісного регулювання інституту відповідальності фізичних та юридичних осіб за їх неправомірні дії у банкрутстві. Цей термін охоплює засновників (учасників, акціонерів) боржника, його керівника, а також інших осіб, які мають право видавати обов'язкові для боржника вказівки або здатні іншим чином визначати його дії [1, с. 107].

Погоджуючись з позицією Я. О. Левшиної, можна зазначити, що для кожної з названих категорій осіб, які можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності (засновники (учасники, акціонери); керівник боржника; інші особи, які мають право видавати обов'язкові

для боржника вказівки або мають змогу іншим чином визначати його дії), підстави для притягнення до такого виду відповідальності можуть бути різними. Наприклад, керівник боржника може бути притягнутий до субсидіарної відповідальності у випадку, коли через його неправомірні дії з обігу боржника було виведено певну суму грошей. Також, якщо бухгалтерська документація не була забезпечена або була викривлена, то відповідальність може бути належною і до бухгалтера підприємства [7, с. 138]. Зокрема непередання ліквідатору бухгалтерської та фінансової документації керівниками та засновниками боржника є суттєвою перешкодою для доведення вини осіб в доведенні підприємства до стану неплатоспроможності. Така недобросовісна поведінка осіб, що контролюють боржника є досить поширеною, що часто дає змогу уникнути відповідальності.

Враховуючи, що коло суб'єктів, яких може бути притягнуто до субсидіарної відповідальності за доведення боржника до банкрутства є невичерпним, це в свою чергу надає господарському суду широкі повноваження у проведенні дослідження доказів та обставин справи з метою виявлення винних осіб.

Вимоги в порядку субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства можуть бути стягнуті лише в разі доведення боржника до стану банкрутства. Відмінність субсидіарної відповідальності від солідарної полягає у тому, що КУзПБ не встановлює інших підстав її застосування. Об'єктивну сторону такого порушення визначають дії або бездіяльність конкретних фізичних та юридичних осіб, що мають відношення до боржника, і які призвели до втрати останнім майнових активів, необхідних для задоволення вимог кредиторів.

Положення частини 2 статті 61 КУзПБ містить наступну диспозицію правопорушення: «Банкрутство боржника з вини його засновників чи інших осіб, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника-юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника...». В своїх дослідженнях І. Бутирська зазначає, що відсутність майнових активів у боржника є результатом дій його засновників чи органів управління,

у зв'язку з чим постає питання про притягнення таких осіб до відповідальності у межах справи про банкрутство [1, с. 98].

У постанові від 10.03.2020 у справі № 902/318/16 ВС зазначив: про наявність вини свідчать встановлені місцевим судом обставини: виникнення боргу; вилучення власником активів Боржника; істотного збільшення суми боргу після вилучення у Боржника майна: така поведінка власника без належного вияву турботливості і обачливості свідчить про наявність вини власника у формі простої необережності у наслідках дій та бездіяльності щодо Боржника [8].

Постанова від 24.02.2021 справа № 904/982/19, ВС підтверджує позицію, що виною є невжиття особою всіх належних від неї заходів для запобігання заподіяння шкоди («поведінкова концепція вини») [9].

Незважаючи на значну практику застосування субсидіарної відповідальності, українське законодавство не містить чіткої дефініції об'єктивної сторони цього правопорушення. Це робить її визначення складним та залежним від конкретних обставин справи.

Суд, розглядаючи справи про доведення до банкрутства, зосереджується на оцінці істотності впливу дій (бездіяльності) контролюючих осіб на становище боржника. Для цього досліджується наявність причинно-наслідкового зв'язку між відповідними діями (бездіяльністю) та фактичним банкрутством. Неправомірні дії (бездіяльність) таких осіб можуть виражатися у прийнятті недобросовісних або нерозумних ділових рішень, дачі вказівок про вчинення збитків, призначенні некомпетентних керівників та створенні системи управління, спрямованої на шкоду інтересам боржника та його кредиторів.

У разі, коли особи що контролюють боржника вчинили дії, або навпаки проявляли бездіяльність після появи ознак неплатоспроможності, що в свою чергу призвело лише до

незначного погіршення фінансового становища боржника, таких осіб можуть притягти до цивільно-правової відповідальності. Ця відповідальність може виражатись у формі компенсації збитків, причинених іншим особам, але до таких осіб не буде застосовуватись субсидіарна відповідальність.

Відповідальність за доведення суб'єкта господарювання до банкрутства передбачена нормами як господарського права (стаття 215 Господарського кодексу України), так і законодавства з питань банкрутства (стаття 61 КУзПБ) [3]. Розмір вимог, які можуть бути стягнені з винних осіб у рамках субсидіарної відповідальності, визначаються як різниця між сумою вимог кредиторів та ліквідаційною масою боржника. Стягнуті суми включаються до складу ліквідаційної маси і використовуються лише для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому КУзПБ.

Таким чином, у зв'язку з відсутністю чіткого нормативного регулювання визначення об'єктивної сторони правопорушення та єдності судової практики з цього питання, особам, винним у доведенні юридичної особи до стану банкрутства, часто вдається уникнути за це відповідальності. Як вірно зазначено В. Резніковою, необхідною передумовою ефективної боротьби зі зловживанням правом є його наукові дослідження із подальшим впровадженням їх результатів у правотворчу, право реалізаційну та правозастосовну практику [14].

Загалом можна дійти висновку, що субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства є важливим інструментом захисту інтересів кредиторів. Однак її застосування в Україні ускладнюється низкою проблем. Вдосконалення законодавства та судової практики з питання реалізації механізму доведення вини осіб, що контролюють боржника дозволить більш ефективно використовувати субсидіарну відповідальність для боротьби зі зловживаннями правом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутирська І. Відповідальність осіб, що контролюють боржника, у справі про банкрутство. Право України. 2018. № 6. С. 98–107.
2. Бутирський А. Концепція удосконалення законодавства про неспроможність. Право України. 2018. № 6. С. 87.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. Ст. 144.

4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. № 6. Ст. 56.
5. Грабован Л. Правовий статус кредиторів за Кодексом України з процедур банкрутства. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 10. С. 53.
6. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради. 2019. № 19. Ст. 74.
7. Левшина Я. Субсидіарна відповідальність у справі про банкрутство. Держава і право. Юридичні науки. 2019. Випуск 86. Частина 1. С. 135–144.
8. Постанова Верховного Суду від 10.03.2020р. № 902/318/16 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88324658>
9. Постанова Верховного Суду від 24.02.2021р. № 904/982/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95240657>
10. Постанова Верховного Суду від 30.01.2018р. № 923/862/15 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72008724> (дата звернення 15.04.2024)
11. Постанова Верховного Суду від 30.10.2019р. № 906/904/16 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85617441>
12. Пригуза П. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства: становлення інституту права. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства: збірка наукових статей / за заг. ред. С. В. Жукова. Київ: Алерта, 2019. С. 188.
13. Про відновлення платоспроможності : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. Відомості Верховної Ради, 1992, N 31, ст. 440.
14. Резнікова В. Відповідальність учасників господарського процесу за зловживання правами та невиконання процесуальних обов'язків Університетські наукові записки. 2017. № 63. С. 152. 9.
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.